

Søren Hviid Pedersen

Fra liberalisme til naturret¹

Den liberale tradition og specielt den liberalisme, der er deontologisk, er kommet under pres. Man kan således tale om en mulig bevægelse fra en deontologisk liberalisme over til en liberalisme, der prøver at inkorporere en forestilling om det gode liv i sit fundament. Denne bevægelse kan ses som en bevægelse fra en anti-perfektionistisk attitude til en perfektionistisk tilgang til politikken. Der er fundamentalt set tale om en tilbagevenden til en klassisk politik-forståelse afspejlet i dette skift. John Rawls repræsenterer den deontologisk og anti-perfektionistiske liberalisme, Joseph Raz repræsenterer en perfektionistisk liberalisme, der flyder over i en naturretstænkning, og John Finnis er eksponent for den moderne naturretsteori. Naturretsteori kan være et muligt fundament for liberale værdier. Hvis liberalismen overtager en forestilling om det gode liv som sit fundament, er der to strategier, der er relevante. Oplysning og brug af samfundets institutioner er således relevante i argumentationen for liberale værdier.

Indledning

At tale om liberalismen som en homogen idemæssig tradition er illusorisk, snarere skulle man tale om liberalismer indeholdende en pluralitet af argumenter og værdier (Gray, 1989). Den liberalisme, der er inspireret af Kantianisme og dermed fastholder deontologisk etik og udelukkelse af forestillinger om det gode liv, er kommet under pres de senere år. Mange politiske teoretikere, der opfatter sig selv som liberale, er begyndt at trække forestillingen om det gode liv ind i argumentationen for liberale værdier.² Liberale værdier har sædvanligvis kredset om individuel frihed enten formuleret som naturlige rettigheder, autonomi eller individuel velvære/nytte.

Den ide, der vil blive forfulgt i denne artikel, er, at de nybrud, der sker inden for liberalismen idag, kan føre til en tilbagevenden til den traditionelle politikopfattelse. Temaet bliver derfor hvorvidt det er en fordel for liberalismen at overtage en perfektionistisk politik-definition fremfor en anti-perfektionistisk. Naturretsteorien kan måske absorbere de bedste dyder fra liberalismen og give disse et bedre fundament.³ Der vil blive argu-

menteret for at naturretsteorien rent faktisk kan levere et fundament for liberale værdier.

De teoretikere, der figurerer i denne artikel for at underbygge dette argument, er John Rawls, Joseph Raz og John Finnis. Rawls har om nogen anden gennem sit arbejde leveret et vidtgående og moderne forsvar for liberale værdier. Hans betydning for politisk filosofi og specielt indenfor nutidig liberal teori kan nok ikke overvurderes.⁴ Rawls og hans version af liberalismen, den politiske liberalisme, har sat dagsordenen for debatten om liberal politisk teori. Joseph Raz og hans *The Morality of Freedom* er et delvis opgør med Rawls' politiske liberalisme og samtidig et forsvar for en perfektionistisk liberalisme. Raz' projekt har opnået stor opmærksomhed og debat, netop fordi han eksplicit afviser centrale dele af Rawls politiske liberalisme. Finnis har med sin *Natural Law and Natural Rights* forsøgt at begrunde rettigheder ud fra naturretstraditionen. Finnis' reformulering af naturretstraditionen har ført til en oplivning af denne og kan stå som et muligt fundament for liberale værdier generelt.

Søren Hviid Pedersen

Fra liberalisme til naturret¹

Den liberale tradition og specielt den liberalisme, der er deontologisk, er kommet under pres. Man kan således tale om en mulig bevægelse fra en deontologisk liberalisme over til en liberalisme, der prøver at inkorporere en forestilling om det gode liv i sit fundament. Denne bevægelse kan ses som en bevægelse fra en anti-perfektionistisk attitude til en perfektionistisk tilgang til politikken. Der er fundamentalt set tale om en tilbagevenden til en klassisk politik-forståelse afspejlet i dette skift. John Rawls repræsenterer den deontologisk og anti-perfektionistiske liberalisme, Joseph Raz repræsenterer en perfektionistisk liberalisme, der flyder over i en naturretstænkning, og John Finnis er eksponent for den moderne naturretsteori. Naturretsteori kan være et muligt fundament for liberale værdier. Hvis liberalismen overtager en forestilling om det gode liv som sit fundament, er der to strategier, der er relevante. Oplysning og brug af samfundets institutioner er således relevante i argumentationen for liberale værdier.

Indledning

At tale om *liberalismen* som en homogen idemæssig tradition er illusorisk, snarere skulle man tale om *liberalismer* indeholdende en pluralitet af argumenter og værdier (Gray, 1989). Den liberalisme, der er inspireret af Kantianisme og dermed fastholder deontologisk etik og udelukkelse af forestillinger om det gode liv, er kommet under pres de senere år. Mange politiske teoretikere, der opfatter sig selv som liberale, er begyndt at trække forestillingen om det gode liv ind i argumentationen for liberale værdier.² Liberale værdier har sædvanligvis kredset om individuel frihed enten formuleret som naturlige rettigheder, autonomi eller individuel velvære/nytte.

Den ide, der vil blive forfulgt i denne artikel, er, at de nybrud, der sker inden for liberalismen idag, kan føre til en tilbagevenden til den traditionelle politikopfattelse. Temaet bliver derfor hvorvidt det er en fordel for liberalismen at overtage en perfektionistisk politik-definition fremfor en anti-perfektionistisk. Naturretsteorien kan måske absorbere de bedste dyder fra liberalismen og give disse et bedre fundament.³ Der vil blive argu-

menteret for at naturretsteorien rent faktisk kan levere et fundament for liberale værdier.

De teoretikere, der figurerer i denne artikel for at underbygge dette argument, er John Rawls, Joseph Raz og John Finnis. Rawls har om nogen anden gennem sit arbejde leveret et vidtgående og moderne forsvar for liberale værdier. Hans betydning for politisk filosofi og specielt indenfor nutidig liberal teori kan nok ikke overvurderes.⁴ Rawls og hans version af liberalismen, den politiske liberalisme, har sat dagsordenen for debatten om liberal politisk teori. Joseph Raz og hans *The Morality of Freedom* er et delvis opgør med Rawls' politiske liberalisme og samtidig et forsvar for en perfektionistisk liberalisme. Raz' projekt har opnået stor opmærksomhed og debat, netop fordi han eksplicit afviser centrale dele af Rawls politiske liberalisme. Finnis har med sin *Natural Law and Natural Rights* forsøgt at begrunde rettigheder ud fra naturretstraditionen. Finnis' reformulering af naturretstraditionen har ført til en oplivning af denne og kan stå som et muligt fundament for liberale værdier generelt.

Den klassiske tradition

Den moderne politik forståelse, startet af Machiavelli, ser politik som en autonom aktivitet med egen logik (Crick, 1983: 66). Machiavellis studier af politik får karakter af at være gode råd til diverse magthavere om, hvordan de kan fastholde deres politiske positioner, fremfor at give råd om, hvordan de opnår det gode liv (Clegg, 1989: 31). I den moderne politikforståelse tenderer politik til at blive opfattet som et instrument til opfyldelse af individuelle behov. Bevægelsen fra den traditionelle politik-opfattelse til den moderne politik-opfattelse er analog til Alasdair MacIntyres beskrivelse af den moralske diskurs' forfald; fra en traditionel diskurs med et begreb om menneskets telos til en moderne diskurs, der ikke indeholder en ide om menneskets telos (MacIntyre, 1985: 51-61). Det er specielt liberalismen, der har taget den moderne politikforståelse til sig. Liberalismen kan siges at være modernismens narrativ per excellence (Gray, 1986: X).⁵ Det faktum, at liberalismen så stærkt og vedvarende accentuerede individets frihed, skal ses i det forhold, at liberalismen i sin oprindelse formulerede sig i modsætning til datidens tradition.⁶ Datidens traditionelle politikforståelse var hovedsaglig en videreførelse og bearbejdet udgave af Aristoteles' og Aquinas' politiske tænkning (Black, 1992: 9-12). Traditionen med dens klassiske protagonister, Aristoteles og Aquinas, fremhævede politikken som en aktivitet, der var knyttet til forestillinger om det gode liv. For begge disse tænkere gjaldt det, at politikken havde som formål at promovere og beskytte fornuftige definitioner af det gode liv (George, 1993: 19-47). For Aristoteles' vedkommende er det en helt klar målsætning for det politiske samfund at promovere og skabe rammerne for det gode liv

..... excellence must be the care of a state which is truly so called, and not merely enjoys the name: for without this end the community becomes a mere alliance which differs only in place from alliances of which the members live apart ... It is clear then that the state is not a mere society, having a common place, established for the prevention of mutual crime and for the sake of exchange. These are conditions without which a state cannot exist; but all of them together do not constitute a state, which is a community of families and aggregations of families in well-being, for the sake of a perfect and self-sufficing life ... Hence there arise in cities family connexions, brotherhoods, common sacrificies, amusements which draw men together. But these are created by friendship. The end of the state is the good life, and these are the means towards it" (Aristoteles, 1988, Kap. 9).

I selve definitionen af staten eller polis⁷ er det venskaber, der konstituerer staten/polis og ikke de rent negative opgaver såsom beskyttelse af borgerne og deres muligheder for handel og industri. Det er venskab mellem mennesker og borgere der primært tilsigtes. Det gode liv er kendetegnet ved opblomstringen af venskab. Politikens formål bliver derfor tilvejebringelsen af venskab og dermed fremkomsten af det gode liv inden for Polis. Det er, ifølge Aristoteles, venskabet i ordets bredeste forstand, der er grundlaget for enhver form for socialt liv, inklusive det civile samfund. Venskaber danner grundlaget for det gode liv. Det er venskab og det moralske liv, der er central for Aristoteles' forståelse af politik og samfund. At det er politikens opgave at fremme venskab og et moralsk liv, skyldes Aristoteles' opfattelse af menneskets manglende tilbøjelighed til at opføre sig moralsk. For selv om der findes gode og overbevisende argumenter for, at mennesket skal følge visse moralske og etiske regler, er det ikke altid tilfældet, at

mennesket gør det (Aristoteles, 1976: 1179b7-29). Med andre ord, der findes et motivationsproblem. Dette problem søges løst af Aristoteles gennem brugen af tvang og trusler om straf (Aristoteles, 1976: 1180a15). Det er statens eller polis' opgave at sikre og opretholde autoritet i en sådan udstrækning, at borgerne lever et moralsk liv. Aquinas forfølger også dette tema i sit forfatterskab.

For Aquinas er det selvfølgelig, at politiske love tilskynder og fremmer bestemte karakteregenskaber

.... it is evident that the proper effect of law is to lead its subjects to their proper virtue, and since virtue is 'that which makes its subjects good,' it follows that the proper effect of law is to make those to whom it is given good, either simply or in some particular respect ... it follows that the effect of the law is to make men good simply" (Aquinas, 1988, ST I-II, Q.92, AA. 1).

Den traditionelle politik-forståelse indtager således en perfektionistisk holdning til politikken og dens formål.⁸ Politisk filosofis opgave i den traditionelle forstand er at finde frem til den gode politiske orden (Strauss, 1959: 12). Man kan hævde, at liberalismen så at sige vender op og med på forholdet mellem pligter og rettigheder. Hvor traditionen opfatter pligter eller det gode liv som det fundamentale, er det for liberalismens vedkommende rettigheder, der er det primære (Strauss, 1959: 184-185). På baggrund af dette forsøger liberalismen i det store og hele at gøre op med den traditionelle definition af det politiske og i stedet accentuerer liberalismen mangfoldigheden af ligeværdige definitioner af det gode liv. Et typisk eksempel på den liberale attitude er Rawls og hans anti-perfektionistiske liberalisme.

Liberalismen som anti-perfektionisme

Rawls gør brug af to argumenter i sin forfægtelse af rettigheders primat over det gode. Rawls grunder selve prioriteringen gennem et epistemologisk argument, der hævder, at prioriteringen er resultat af kontrahenters hypotetiske deliberation. Det andet argument er moralsk eller etisk i den forstand, at rettigheder per definition trumfer andre hensyn.

Epistemologisk argument

Det centrale begreb inden for Rawls' politiske filosofi er den originale position. Den originale position er en hypotese om den situation, hvor enkelt individer ud fra en grundlæggende uvidenhed (veil of ignorance) om deres fremtidige status og position vælger, hvilke principper der skal lægges til grund for et givent samfund (Rawls, 1971: 136-137). Rawls postulerer således, at kontrahenter i denne originale position vil fravælge en etik, der er baseret på en forestilling om det gode. En konsensus omkring en definition af det gode liv er ikke mulig, hvorfor opmærksomheden skal rettes mod en forestilling om individets rettigheder i stedet for (Rawls, 1971: 325-332). Rawls' Kantianisme er fremtrædende i *A Theory of Justice*, 1990. Rawls forestiller sig, at mennesker opfattes som personer, der kan distancere sig fra ethvert begreb om det gode og udelukkende ud fra den autonome udøvelse af individers kognitive fakulteter konstituere værdier (Kant, 1991: 36-39). Resultatet af disse grundlæggende antagelser medfører en politisk konstruktivisme, der naturligt kommer til udtryk i en overtagelse af kontraktuelle argumenter for etikens konstitution. Disse argumenter forudsætter, at mennesket er rationelt og autonomt, de principper, der

vælges, har en vis normativ gyldighed, fremfor at værdier er resultater af magt-anvendelse eller apatisk forfølgelse af givne traditioner. At værdier, og dermed også etikken, er produkt af deliberative autonome agenter, forankrer Rawls' liberalisme i en moderne forståelse af værdier og etik.

De principper, der vælges, skal være heuristiske i forhold til konstitueringen af samfundets fundamentale struktur (Rawls, 1971: 7-11). Principperne, der vælges, er de værdier, der skal ligge til grund for samfundets opbygning. Rawls kan om nogen siges at gøre brug af enighedsargumentet i sin formulering af liberale værdier. Rawls stærke kontraktarianisme er blevet modificeret i hans seneste arbejder (Moore, 1993; Kelly, 1994). Således kan man tale om, at Rawls er blevet mere lydør over for den kritik, han er blevet mødt med gennem årene siden *A Theory of Justice*. Kritikken har især hæftet sig ved, at værdier såsom autonomi og lighed kun kan forekomme indenfor rammerne af en social kontekst. Den sene Rawls understreger nu ikke så meget selve den originale position, men kontekstualiserer derimod den originale position. Den originale position skal således ses som udtryk for borgeres selvforståelse i vestlige demokratier (Rawls, 1993). Rawls understreger således konkrete borgere fremfor abstrakte kantianske kontrahenter. Rawls imødekommer her specielt den kritik, der er kommet fra kommunitære positioner.⁹ Joseph Raz og hans perfektionistiske liberalisme skal også ses som et delvist svar på den kommunitære kritik (Mulhall og Swift, 1992).

Der er mindst to indvendinger mod Rawls kontraktteori (Sandel, 1982). For det første kan der indvendes, at vi som mennesker ikke kan se bort fra de bånd og loyaliteter, vi har overfor de sociale

sammenhænge, vi deltager i. Hvis vi ser bort fra disse sammenhænge, kan der være begrundet tvivl, om vi kan forblive personer i nævneværdig grad; vi er måske snarere spøgelses eller karikaturer af personer. Den anden indvending er, at opnåelsen af et Archimedes punkt, hvorfra vi kan opnå en tilstand af impartialitet, ikke er mulig. Selve eksistensen af social-kontrakten må bero på en prækontraktuel etik. Før en kontrakt-situation er relevant, må der være en etik, der understøtter tesen om individets lighed og autonomi. Fraværet af disse forudsætninger vil betyde, at social-kontrakten ikke kan realiseres eller vil være relevant.

Moralsk argument

Rawls' teori er deontologisk i dens opfattelse af moralske handlinger. For Rawls er det vigtigt at understrege tesen om individers fundamentale separathed (Sandel, 1982: 27). Denne tese bruges til at afvise utilitarianismen. Individernes fundamentale separathed bevirker, at disse i princippet, udvikler unikke og inkommensurable præferencer, hvilket umuliggør en interpersonel sammenligning af deres præferencer. Derfor er det ikke muligt at lave utilitaristiske velfærdsfunktioner. Tesen bruges ydermere til at afvise teleologiske doktriner generelt. For Rawls er det presserende at prioritere individets rettigheder over forskellige definitioner af det gode liv. Den liberale vil således altid modsætte sig perfektionistiske tiltag og i stedet argumentere for offentlig neutralitet i forhold til forskellige definitioner af det gode liv.¹⁰ Rawls opfatter perfektionisme som en potentiel risiko for individets frihed og integritet. Perfektionisme karakteriseret på denne måde er således også udelukket af Rawls i kraft af, at kontrahenter i den originale position ikke vil vælge perfektionistiske

teorier (Sandel, 1982: 327-329). Perfektionisme indebærer netop promoveringen af en eller flere bestemte definitioner af det gode liv og vil uværgeligt krænke nogle individers egen definition af det gode liv, hvis disse ikke harmonerer med samfundets eller fællesskabets definitioner. Diktomien mellem anti-perfektionismens understregning af individets rettigheder over for perfektionismens understregning af det gode livs er åbenlys. Eller er den? Will Kymlicka har argumenteret for den tanke, at det, der skiller Rawls og perfektionistiske teorier, er ikke prioriteringen mellem rettigheder og det gode liv, men snarere hvordan man definerer det gode liv (Kymlicka, 1989: 35).

Kymlicka hævder således, at uenigheden mellem Rawls og perfektionismen er udtryk for forskellige definitioner af det gode liv. Det gode liv i Rawls er karakteriseret ved, at individets rettigheder er sikret, så individet har mulighed for løbende at revidere sine livsplaner, hvorefter perfektionismen hævder, at det gode liv består i promoveringen af bestemte menneskelige kvaliteter og kapaciteter. Hvis dette argument var konstrueret til at løse konflikten mellem rettigheder og det gode liv, så mener jeg, at argumentet fejler. For selve prioriteringen af rettigheder over det gode liv vedbliver at være den afgørende skillelinje mellem Rawls og perfektionismen. Det hvad enten vi kalder problematikken et prioriterings-spørgsmål mellem rettigheder og det gode liv eller uenighed med hensyn til det gode livs definition.

Rawls anti-perfektionistiske liberalisme har affødt reaktioner inden for den liberale tradition. Joseph Raz, selv-erklæret liberal (Raz, 1986: 1), har således forfægtet synspunktet, at liberalismen må vedstå, at den skal forstås som en definition af det gode liv og som følge heraf

ikke kan forstås som neutral i forhold til andre moralske doktriner.

Raz' perfektionistiske liberalisme

Udgangspunktet for Raz er, at politik drejer sig om at få individer til at forfølge gode definitioner af det gode liv og afvise dårlige former for det gode liv (1986: 133). Det er en politik-forståelse, der ligger ganske tæt op ad Aristotles' og Aquinas' forståelse af politik og politikens formål.

Raz' politiske teori er ikke grundet i rettigheder, men derimod i en forestilling om individets autonomi. En væsentlig pointe for Raz er hans afvisning af rettigheder som fundament for en moralsk teori. Rettigheder er ifølge Raz, ikke et mål i sig selv, men derimod instrumenter til at opnå noget andet, for eksempel autonomi eller det gode liv. Vi ønsker rettigheder, fordi vi vil opnå noget med vores liv. Rettigheder er bundet til de interesser, vi har som mennesker (Raz, 1986: 181-183).¹¹ Politisk teori er derfor ikke begrænset til ideen om rettigheder, men indeholder snarere forestillingen om det gode liv. Et godt liv for Raz er karakteriseret ved, at det er et liv, der er forfattet af det enkelte menneske (Raz, 1986: 369; 408). Autonomi bliver en ingrediens i det gode liv eller i det menneskelige velvære (Raz, 1986: 369).

Den kultur, der prioriterer, at livet skal leves autonomt, er, ifølge Raz, den vestlige kultur eller Occidenten (Raz, 1986: 370; 394). Det er netop kulturen og det sociale mange fremtrædelsesformer, der er determinerende for manifestationen af autonomi. Uden sociale og kulturelle fænomener, er autonomi umulig. Det gode liv, som leves autonomt, forudsætter, at „A persons well-being depends to a large extent on success in socially defined and

determined pursuits and activities“ (Raz, 1986: 309).

Med denne påstand nærmer Raz sig kommunitær teori, der netop betoner det sociale betydning for udviklingen af det enkelte menneske. Raz' perfektionisme bliver eksplicit i denne sammenhæng. Hvis autonomi skal realiseres, kræver den som forudsætning, at der findes sociale former og muligheder, der understøtter ønsket om autonomi. Staten får således til opgave at tilvejebringe og beskytte forudsætningerne for autonomi (Raz, 1986: 417-418). Derfor bliver statens engagement perfektionistisk, da det kun er de livsformer, sociale konventioner og kulturer, der understøtter autonomi, der vil blive promoveret og beskyttet. Men autonomi er kun værdifuldt i den udstrækning, at den bruges til at vælge gode definitioner af det gode liv (Raz, 1986: 381). Autonomi bliver således en værdi under visse forudsætninger. Disse forudsætninger er, at man vælger gode definitioner af et godt liv (Raz, 1986: 299). Det problematiske i Raz' politiske teori er, at han på den ene side fremhæver autonomi som det konstitutive element for det gode liv (Raz, 1986: 371), og samtidig på den anden side er det kun „gode“ valg, der har validitet og fungerer som konstitutive elementer for det gode liv (Raz, 1986: 411-412).

Det er præcist her grunden begynder at skride under Raz og hans perfektionistiske liberalisme. Begge antagelser kan ikke være sande. Enten er det autonome valg primat eller konstitutivt for det gode liv, eller også er det selve det eller de ting, vi vælger, der er konstitutivt for det gode liv. Hvis Raz vælger den sidste option, er han på vej væk fra den Kantiansk inspirerede liberalisme til en mere traditionel indfaldsvinkel til politik og dens formål. Hvis det gælder for Raz, at det er

indholdet af de valg, de „gode“ valg, vi foretager, der er grundlæggende for hans liberalisme, så er hans teoretiske grundlag at finde i en objektiv liste teori. En objektiv liste teori vil sige, at de værdier, der ligger til grund for diverse teorier, har validitet i den udstrækning de er objektive værdier.¹² Objektive værdier er netop et kendetegn ved den traditionelle politik-forståelse, specielt med hensyn til Thomas Aquinas og hans politiske teori. At der findes objektive værdier fører til en perfektionisme, hvis formål er at fremme disse objektive værdier.

Det heuristiske princip bag Raz perfektionisme er en modifikation af Mills *Harm Principle* (1974: 68).¹³ Raz ser dette princip som et princip, der skal regulere, hvorledes staten skal intervenere i samfundet snarere end på hvilke områder (Raz, 1986: 415). Staten kan derfor, ifølge Raz, bruge tvang for at hindre, at personers autonomi er i fare for at blive krænket. Denne beskyttelse af autonomi involverer både positive såvel som negative pligter. En almindelig og udbredt fortolkning af *Harm Principle* har været, at dette princip tilsiger en libertariansk konklusion, dvs. en natvægterstat. Raz omfortolker dette princip til også at gælde positive tiltag for eksempel velfærdsstatslignende foranstaltninger (Raz, 1986: 417). I den sammenhæng placerer Raz sig i den socialliberale position, ganske som Rawls også gør det.

Udviklingen fra Rawls' deontologiske liberalisme til Raz' perfektionistiske liberalisme kan føre til en liberalisme, der baseres på en forestilling om det gode liv. John Finnis der eksplicit arbejder indenfor naturretstraditionen kan ses som en næsten naturlig forlængelse af denne udvikling. Det argumenteres der nærmere for i det følgende.

„The return of the Good“

Udgangspunktet for Finnis' naturretsteori er ikke en tilbagevenden til ambitionen om, at man kan udlede et bør fra en bestemmelse af menneskets natur.¹⁴ Derimod er udgangspunktet for Finnis de objektive og fundamentale goder, vi mennesker søger i vores tilværelse.¹⁵

Man kan således hævde, at der i naturretstraditionen findes indbygget en objektiv listeteori. I Finnis' tilfælde, er det de basale goder, der er objektive og derfor bør de realiseres i ens liv.¹⁶ De basale goder opfattes som selvevidente eller selvindlysende af Finnis (Finnis, 1980: 64-69).

Naturretstraditionen tager udgangspunkt i objektive værdier, som mennesket kan erkende gennem brug af dets praktiske fornuft.¹⁷ Den praktiske fornuft har i denne forbindelse en teleologisk karakter. Teleologisk i den forstand, at den praktiske fornufts formål er at vejlede og determinere de valg, vi som mennesker skal foretage. I den egenskab skal den praktiske fornuft hjælpe os til at realisere de basale goder. Menneskets telos består således i realiseringen af de basale goder. Dermed er den moderne naturret i overensstemmelse med den klassiske tradition som formuleret af Aristoteles og Aquinas. De basale goder og den praktiske fornuft, der tilsammen konstituerer moralen, skal således implementeres i samfundet og herved bliver naturretstraditionen perfektionistisk.

Martha C. Nussbaum har meget overbevisende argumenteret for en aristotelisk essentialisme, der tilsigter menneskelig udvikling og udfoldelse (1992). En essentialisme, der ikke er ulig den essentialisme, der findes i naturretten. Fælles for Nussbaums aristotelianisme og naturret er den overbevisning, at den menneske-

lige tilværelse skal forstås ud fra, hvad der konstituerer et godt liv. Det, der konstituerer et godt liv, er derfor basalt i Nussbaums og naturretens moralfilosofi. Hvorledes det gode liv og dets ingredienser tilkendegiver sig for os mennesker, kan der gives mange forklaringer på. Nu kan man jo ikke hævde, at essentialisme er et modeord indenfor politologien generelt og slet ikke inden for den politiske filosofi. Essentialisme er dog noget vi ikke kan være foruden, hvis man vil praktisere normativ politisk teori. Modstanden mod essentialisme skal snarere spores i en udbredt misforståelse. Misforståelsen består i, at essentialisme sættes lig en metafysisk essentialisme. Metafysisk essentialisme hævder, at have en privilegeret access til verden og til den menneskelige tilværelse. Verden og meningen med tilværelsen ligger derude og er klar til at blive erkendt af de mennesker, der besidder de rette epistemologiske kapaciteter. Verden og tilværelsen eksisterer således uafhængigt af vores fortolkning af denne. Denne position er efterhånden blevet uholdbar specielt efter udviklingen af hermeneutik og nyere sprogfilosofi. Alternativet til den metafysiske essentialisme er den interne essentialisme. Den interne essentialisme hævder, at grundlaget for en analyse af essentialistiske egenskaber skal baseres på en intern historisk/empirisk analyse af mennesket og dets tilværelse. Det er en essentialisme, der starter indefra mennesket og vores historie, snarere end den metafysiske essentialismes eksterne anskuelse af menneskets og dets historie. Eksponenter for denne interne essentialisme er Hilary Putnam (1981; 1990) og Saul Kripke (1977; 1980). Naturretstraditionen må, hvis den skal tages alvorligt, fralægge sig den metafysiske essentialisme og derimod engagere sig inden for den interne essen-

tialistiske approach (Pedersen, 1995). Udgangspunktet for den moderne naturret er da heller ikke Guds intentioner med mennesket, men derimod en konstatering af, at der findes selvindlysende goder, som vi i vores dagligdag konfronteres med og erkender gennem vores praktiske fornuft. Selvindlysende goder afsløres ved en radikal spørgen om, hvorfor man netop udfører den handling, og til sidst vil man ende med de syv basale goder (Grisez et al., 1987: 106-107). Denne form for undersøgelse af vores bevæggrunde for diverse handlinger kan inkorporeres i den interne essentialisme. Dette sker ved at tage udgangspunkt i menneskets perspektiv og dets dagligdag. Hvor Rawls henviser til en mere eller mindre fiktiv og hypotetisk kontrakt situation for en fundering af hans politiske liberalisme, og hvor Raz nøjes med at henvise til det vestlige samfunds prioritering af autonomi som fundering, funderer naturretten sine værdier på en intern essentialisme.

For naturretten er hverken rettigheder eller autonomi fundamentale. Fundamentale værdier er udledt af de krav, der opstilles til opnåelsen af det gode liv, dvs. et liv, hvor man respekterer de basale goder. Rettigheder har en plads i naturretten, men de ses da som instrumenter til at realisere de basale goder. Heri medgiver jeg, at Raz fundamentalt set har ret, når han hævder, at rettigheder ikke er fundamentale, men er udledt af vores ønsker om et godt liv. Rettigheder kan ikke løsrives fra det formål, de er sat til at tjene. Men autonomi er dog heller ikke en fundamental værdi. Vi kan som mennesker autonomt vælge dårlige livsformer eller livsanskuelser, et forhold Raz selv beskriver. Derimod er praktisk fornuft en basal værdi i sig selv og samtidig også forudsætningen for, at vi kan realisere de andre basale værdier. Det er brugen af prak-

tisk fornuft, der helt konkret tilvejebringer det gode liv. Den praktiske fornuft er rettet mod de basale goder og er som sådan sat ind i en moralsk kontekst. Rettigheder og autonomi har således en plads i naturretsteorien, men det er rettigheder, der er forbundet og udledt af en vision om det gode liv og det er autonomi, der er sat ind i og determineret af en moralsk kontekst. Formuleret anderledes kunne man hævde, at autonomi indenfor naturretsteorien er en bunden eller betinget autonomi. Bundet og betinget af ideen om det gode liv.

Strategier for en liberal argumentation

Hvordan vil en argumentation for liberale værdier med udgangspunkt i en forestilling om det gode liv se ud? Jeg har allerede antydnet et svar i ovenstående afsnit. Individuelle rettigheder og autonomi skal ses i en større eller mere omfattende etisk doktrin. En af den kommunitære kritiks store fortjenester er, at vi ikke kan undvære en forestilling om det gode liv, når vi deltager i en hvilken som helst moralsk diskurs. MacIntyre har fundamentalt set ret, når hans samtidsdiagnose af den vestlige civilisation påpeger, at vi ikke kan løse moralske konflikter uden et udgangspunkt i en forestilling om det gode liv (1985, 2. udg.).

Udgangspunktet for en argumentation kan tages fra det perspektiv, alle mennesker har tilfælles, nemlig deres væren til i verden basalt set. Denne form for fænomenologisk metode udpeger visse fænomener eller goder, som er uomtvistelige. Naturretsteorien udpeger syv goder, som hævdes at være almenmenneskelige fænomener. Disse goder er præ-etiske eller præ-moralske, idet de ligger før enhver etik eller moralsk refleksion. Moral og

etik kommer ind i billedet i det øjeblik, vi prøver at realisere disse goder og gøre dem konstitutive for vores tilværelse. Etik og moral tilvejebringes gennem brug af praktisk fornuft. Denne praktiske fornuft angiver de midler, der skal til for at opnå det gode liv. De krav, der stilles til den praktiske fornuft, er så at sige naturretens etik. Disse krav kunne med fordel benævnes for dyder. Og det er netop disse dyder, der er så vigtige for forestillingen om det gode liv. Disse dyder kommer desværre ikke af sig selv, men må indlæres og indprentes. Deraf kommer kravet om, at politik skal være en perfektionistisk praksis, der tilsigter at fremme menneskelige kapaciteter og kvaliteter.

En måde at fremme menneskelige kapaciteter og kvaliteter er igennem undervisning og folkeoplysning. Undervisning og folkeoplysning skal således eksplicite de fænomener, vi alle erfarer i vores tilværelse. Med dette kan der bindes an til de overvejelser K.E. Løgstrup gjorde sig over folkeskolens formål (1993: 44-56). For Løgstrup var folkeskolens formål tilværelses-oplysning. Tilværelses-oplysning består ifølge Løgstrup i „... at til skole hører oplysning om den tilværelse vi har med og mod hinanden, oplysning om samfundets indretning, og historiens gang, om naturen vi er indfældet i med vort åndedræt og stofskifte, om universet vi er indfældet i med vore sanser“ (Løgstrup, 1993: 46-47)

Folkeskolen skal medvirke til, at vi opnår et indblik i vores tilværelse som mennesker og de facetter, der ligger gemt der. En anden og ligeså vigtig strategi er støtten til institutioner og livsformer, der understøtter de dyder, der gør os i stand til at leve et liv i overensstemmelse med de basale goder. Samfundet og det politiske system skal opmuntre og støtte de livsformer, der fremmer menneskelige

værdier og bekæmpe og modarbejde livsformer, der vil degradere mennesket. De livsformer, som virker ved at degradere mennesket og dertil hørende menneskelige værdier, kunne kaldes ideologier. Ideologier og ideologisk tankegang er karakteriseret ved at fremhæve et aspekt ved den menneskelige tilværelse og derigennem udnævne denne til at være det eneste aspekt. Denne reduktionisme tjener til, at ideologien kan bringe enkle løsningsmodeller til de samfundsmæssige problemer, enhver civilisation vil opleve. Ideologer prøver med andre ord at reducere tilværelsens multi-dimensionalitet til en-dimensionel virkelighed. Formålet med denne reduktionisme bliver at fremme muligheden for et samfundsmæssigt utopia. I stedet for tilværelsens mangfoldighed og åbenhed får man det ideologiske samfunds enfoldighed og lukkethed. Hvis der skulle gives nogle eksempler på samtidige ideologier, kunne nævnes religiøs fundamentalisme, nationalisme og racisme. Disse ideologiske livsformer er livsformer, der skal modarbejdes og argumenteres imod. Samfundet skal gennem dets institutioner modarbejde disse strømninger og ikke forholde sig neutralt til disse. En måde at modarbejde ideologiske strømninger er gennem det signal, man kan give gennem lovgivning. Love får derigennem en perfektionistisk natur, der har til hensigt at afgive et signal om, hvad man opfatter som i overensstemmelse med samfundets moralske økologi, og hvad der ikke er.

Sammenfattende kan der siges, at en argumentation, der har som formål at lægge fundamentet for liberale værdier såsom menneskerettigheder, må tage hensyn til, at dette fundament kræver en vision om det gode liv. Udgangspunktet må være de fænomener, der er til stede i den menneskelige tilværelse. Fænomenerne er

de basale goder, som fremstår som forudsætningerne for et godt liv eller velvære. Der er to måder at sikre realiseringen af disse goder. For det første oplysning, der bidrager til en eksplicitering af de fænomener, der forefindes i menneskets tilværelse. For det andet at fremme institutioner, der beskytter de liberale værdier og derigennem bekæmper ideologiske bevægelser og strømninger. Helt eksplicit skal strategien være to-strengt; oplysning og brug af autoritet. Denne strategi er i overensstemmelse med den klassiske tradition hvori, der både indgår oplysning og autoritet som instrumenter til at opnå det gode liv.

Konklusion

Rawls prøver ud fra forestillingen om en kontrakt-situation, den originale position, at deducere de værdier og principper, der skal ligge til grund for hans liberale samfund. De værdier, der ligger til grund for Rawls' liberale polity, er individuelle rettigheder. Statens og politikken opgave bliver derfor at respektere disse rettigheder, og en konsekvens heraf er ifølge Rawls, at staten ikke skal forfølge en bestemt definition af det gode liv, men overlade det til enkelt individer. Rawls advokerer således for en anti-perfektionistisk approach.

Raz argumenterer for en anderledes version af liberalismen. Det umiddelbare udgangspunkt for Raz er, at de vestlige samfund anser et liv, der leves autonomt, for et succesfuldt liv. Det er således det vestlige samfunds succeskriterium, der er

af afgørende betydning for Raz' advokatur for autonomi som en bærende og basal værdi i liberalismen. Autonomi er således mere eller mindre determineret af det vestlige samfunds tradition. Raz argumenterer i forlængelse af denne observation for, at politikken formål bliver at styrke denne tradition. Livsformer inden for denne tradition, fremmer autonomi. Politikken formål bliver perfektionistisk, fordi den skal fremme autonomi.

Finnis, og med ham den moderne naturretstradition, argumenterer ud fra en forestilling om det gode liv. Det gode liv konstitueres for denne traditions vedkommende af syv basale goder, der erkendes gennem brug af vores praktiske fornuft. Gennem den praktiske fornuft erkender vi de basale goder som selvevidente. De basale goder er de goder, vi mennesker eftertragter og prøver at realisere i vores dagligdag. Derfor falder det naturligt, at politikken skal medvirke til at fremme og beskytte de syv basale værdier. Politik inden for naturretstraditionen bliver derfor opfattet som noget, der skal medvirke til realiseringen af de syv basale goder. I den egenskab bliver naturretstraditionen orienteret mod den perfektionistiske opfattelse af politikken og dens virkemidler. Jeg har sammenfattet denne konklusion i nedenstående skema.

Den strategi der skal tages i anvendelse er to-strengt. For det første skal der gennem oplysning gøres opmærksom på de basale goder, der er til stede som grundfænomener i den menneskelige tilværelse. For det andet skal man ikke være bange for at bruge samfundets forskellige insti-

	Rawls	Raz	Finnis
Grundlag	kontrakt (OP)	Samf. værdi/tradition	praktisk fornuft
Basale værdier	Individuelle rettigheder	Autonomi	„Gode liv“/basale goder
Politikkens rolle	Anti-perfektionistisk	Perfektionistisk	Perfektionistisk

tutioner og autoritet for at fremme disse basale værdier. Med andre ord skal politikken og statsmagten være perfektionistisk og ikke neutral i forhold til definitioner af det gode liv.

Noter

1. Jeg vil gerne takke Palle Svensson og Jørgen Poulsen, Aarhus Universitet og Roger Buch Jensen og Vibeke Normann Andersen, Odense Universitet for indsigtfulde kommentarer. Ansvar for artiklen er selvfølgelig alene mit.
2. Nogle gode antologier over denne accent forskydning fra individuelle rettigheder over til forestillinger om det gode liv, kan nævnes: Douglass, Mara og Richardson (1990) og Rosenblum (1989).
3. Af andre mulige teorier kunne være civilsamfundscendrede/kommunitarianske hvad enten de er deltagelsesorienterede, republikanske, traditionelle, økologiske eller religiøse (Fowler, 1991). En anden mulighed er dyd eller virtu etiske teorier (Pincoff, 1986; Williams, 1985).
4. Derfor er det destomere komplet uforståeligt at Rawls ikke fremtræder i antologien *Etik, marked og stat* (1992).
5. Hermed ikke sagt at liberalismen ikke har historiske rødder, hvilket Gray også påviser i hans *Liberalism* (1986). Man kan ydermere hævde påstanden, at liberalismen selv er blevet en tradition (MacIntyre, 1988).
6. Jeg bruger begrebet tradition som den forstås af MacIntyre nemlig som
 „... an argument extended through time in which certain fundamental agreements are defined and redefined in terms of two kinds of conflict: those with critics and enemies external to the tradition who reject all or at least key parts of those fundamental agreements, and those internal, interpretative debates through which the meaning and rationale of the fundamental agreements come to be expressed and by those progress a tradition is constituted“ (1988: 12).
7. Den funktionelle ækvivalent til polis kan hævdes at være det vi idag forstår med begrebet stat (Clarke, 1988).
8. Ved perfektionisme forstås at politikens formål er at fremme visse menneskelige kvaliteter og kapaciteter (Hurka, 1993: 3-4; Rawls, 1971: 325; Kymlicka, 1989: 33).
9. Af kommunitarianske forfattere henregnes Sandel, MacIntyre, Taylor og Walzer som de mest repræsentative. Specielt Sandel (1982) og MacIntyre (1985 og 1988) kritiserer eksplicit Rawls liberalisme og dens filosofiske forudsætninger. For en god introduktion til debatten mellem liberalisme og kommunitarianisme se Mulhall og Swift (1992).
10. Dette forhold er anledningen til hele debatten omkring perfektionisme og anti-perfektionisme. Hvor liberale såsom Rawls (1971; 1993) og Larmore (1987) argumenterer for statens principelle neutralitet med hensyn til forskellige definitioner af det gode liv der argumenterer liberale perfektionister såsom Raz (1986), Galston (1991) og Kymlicka (1989) sammen med kommunitarianerne for perfektionisme og promovring af en eller flere definitioner af det gode liv.
11. I kraft af denne holdning til rettigheder som noget der er bundet til menneskets interesser, placerer Raz sig i Benefit rettighedstraditionen i modsætning til Choice rettighedstraditionen. Benefit traditionen definerer rettigheder som at
 Q har en pligt til udføre (eller ikke udføre) X, og X (ikke X) tilgodeser P's interesser.
 Choice traditionen hævder at rettigheder defineres som
 Q har pligt til udføre (eller ikke udføre) X, og P er i en position til at løse Q fra pligten til at gøre X (eller ikke gøre X).
 Liberale, der arbejder inden for en deontologisk ramme, har tendens til at foretrække Choice traditionen, mens liberale der arbejder indenfor teleologiske rammer foretrækker Benefit traditionen. Den store fordel ved Benefit traditionen er at denne også kan rumme hensyn til personer der ikke har mæle for eksempel fostre, børn og psykisk syge. Disse grupper kan ikke indfanges under Choice traditionen, da der her forudsættes, at P rent faktisk kan agere og influere hvorvidt X skal udføres eller ikke.
12. En objektiv listeteori er defineret af Derek Parfit i hans *Reasons and Persons* som en teori der indeholder objektive værdier. Objektive værdier defineres af Parfit på følgende måde
 „... certain things are good or bad for people, whether or not these people would want to have the good things, or to avoid the bad things.“ (Parfit, 1992: 499).

13. Mills *Harm Principle* bliver formuleret som følger
 „That the only purpose for which power can be rightfully exercised over any member of a civilized community, against his will, is to prevent harm to others.“ (Mill, 1974: 68).
14. Det er netop opgivelsen af denne ambition der skiller de to hovedtraditioner inden for naturretsteorien. Den ene tradition anført af Finnis, Grisez, Boyle og George hævder, at grundlaget for en moderne naturretsteori må tage udgangspunkt i de selvevidente goder, der fremstår for mennesket, når vi bruger vor praktiske fornuft. Den anden gruppe anført Weinreb og Hittinger anfører modsætningsvis, at der i menneskets natur er indbygget et bør, og netop det bør er udgangspunktet for naturretten. For en god diskussion af de to traditioners forskellige normative grundlag se George (1992).
15. Finnis operer med syv basale goder. Liv, viden, leg, æstetisk erfaring, venskab, praktisk fornuft og religion (1980: 86-90). Finnis hævder selvfølgelig, at der er flere goder, men disse er kombinationer eller videre fortolkninger af disse.
16. I den forstand er Finnis' naturretsteori karakteriseret ved at være en omfattende doktrin ifølge Rawls (1993: 13).
17. Finnis opstiller ni krav til den praktiske fornuft; mennesket skal ses som havende en sammenhængende livsplan, ingen arbitrær præferancestruktur af værdier, ingen arbitrær behandling af andre personer, undgå fanatisme, undgå at man opgiver sine livsplaner for let, man skal være mål-middel rationel, respektere de basale goder i hver eneste handling man foretager, man skal fremme det fælles bedste i det fællesskab man indgår i og ikke mindst skal man følge sin egen samvittighed (Finnis, 1980: 103-126).

Litteratur

- Aristotle (1976). *Ethics*, Harmondsworth: Penguin Classics.
- Aristotle (1988). *The Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Aquinas, Thomas (1988). *On Law, Morality, and Politics*, Indianapolis: Hackett.

- Black, Anthony (1992). *Political Thought in Europe 1250-1450*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Clarke, Barry (1988). *The Autonomy of Politics*, Aldershot: Avebury.
- Clegg, Stewart R. (1989). *Frameworks of Power*, London: Sage Publications.
- Crick, Bernhard (ed.) (1983). „Introduction“, i Niccolo Machiavelli, *The Discourses*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Douglass, R. Bruce, Gerald M. Mara og Henry S. Richardson (eds.) (1990). *Liberalism and the Good*, London: Routledge.
- Finnis, John (1980). *Natural Law and Natural Rights*, Oxford: Clarendon Press.
- Fowler, Robert Booth (1991). *The Dance with Community*, Lawrence: Kansas University Press.
- Galston, William A. (1991). *Liberal Purposes. Goods, Virtues, and Diversity in the Liberal State*, Cambridge: Cambridge University Press.
- George, Robert P. (1992). „Natural Law and Human Nature“, i Robert P. George (ed.), *Natural Law Theory. Contemporary Essays*, Oxford: Oxford University Press.
- George, Robert P. (1993). *Making Men Moral*, Oxford: Oxford University Press.
- Gray, John (1986). *Liberalisms. Essays in Political Philosophy*, London: Routledge.
- Gray, John (1989). *Liberalism*, Buckingham: Open University Press.
- Grisez, Germain, Joseph Boyle og John Finnis (1987). „Practical Principles, Moral Truth, and Ultimate Ends“, *American Journal of Jurisprudence*, No. 32, pp. 99-151.
- Hurka, Thomas (1993). *Perfectionism*, Oxford: Oxford University Press.
- Kant, Immanuel (1991). *The Moral Law*, London: Routledge.
- Kelly, Paul (1994). „Justifying 'justice': contractarianism, communitarianism and the foundations of contemporary liberalism“, i David Boucher og Paul Kelly (eds.), *The Social contract from Hobbes to Rawls*, London: Routledge.
- Kripke, Saul (1977). „Identity and Necessity“, i Stephen P. Schwartz (ed.), *Naming, Necessity, and Natural Kinds*, Ithaca: Cornell University Press.
- Kripke, Saul (1980). *Naming and Necessity*, Oxford: Blackwell.

13. Mills *Harm Principle* bliver formuleret som følger
 „That the only purpose for which power can be rightfully exercised over any member of a civilized community, against his will, is to prevent harm to others.“ (Mill, 1974: 68).
14. Det er netop opgivelsen af denne ambition der skiller de to hovedtraditioner inden for naturretsteorien. Den ene tradition anført af Finnis, Grisez, Boyle og George hævder, at grundlaget for en moderne naturretsteori må tage udgangspunkt i de selvevidente goder, der fremstår for mennesket, når vi bruger vor praktiske fornuft. Den anden gruppe anført Weinreb og Hittinger anfører modsætningsvis, at der i menneskets natur er indbygget et bør, og netop det bør er udgangspunktet for naturretten. For en god diskussion af de to traditioners forskellige normative grundlag se George (1992).
15. Finnis operer med syv basale goder. Liv, viden, leg, æstetisk erfaring, venskab, praktisk fornuft og religion (1980: 86-90). Finnis hævder selvfølgelig, at der er flere goder, men disse er kombinationer eller videre fortolkninger af disse.
16. I den forstand er Finnis' naturretsteori karakteriseret ved at være en omfattende doktrin ifølge Rawls (1993: 13).
17. Finnis opstiller ni krav til den praktiske fornuft; mennesket skal ses som havende en sammenhængende livsplan, ingen arbitrær præferancestruktur af værdier, ingen arbitrær behandling af andre personer, undgå fanatisme, undgå at man opgiver sine livsplaner for let, man skal være mål-middel rationel, respektere de basale goder i hver eneste handling man foretager, man skal fremme det fælles bedste i det fællesskab man indgår i og ikke mindst skal man følge sin egen samvittighed (Finnis, 1980: 103-126).

Litteratur

- Aristotle (1976). *Ethics*, Harmondsworth: Penguin Classics.
- Aristotle (1988). *The Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Aquinas, Thomas (1988). *On Law, Morality, and Politics*, Indianapolis: Hackett.
- Black, Anthony (1992). *Political Thought in Europe 1250-1450*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Clarke, Barry (1988). *The Autonomy of Politics*, Aldershot: Avebury.
- Clegg, Stewart R. (1989). *Frameworks of Power*, London: Sage Publications.
- Crick, Bernhard (ed.) (1983). „Introduction“, i Niccolo Machiavelli, *The Discourses*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Douglass, R. Bruce, Gerald M. Mara og Henry S. Richardson (eds.) (1990). *Liberalism and the Good*, London: Routledge.
- Finnis, John (1980). *Natural Law and Natural Rights*, Oxford: Clarendon Press.
- Fowler, Robert Booth (1991). *The Dance with Community*, Lawrence: Kansas University Press.
- Galston, William A. (1991). *Liberal Purposes. Goods, Virtues, and Diversity in the Liberal State*, Cambridge: Cambridge University Press.
- George, Robert P. (1992). „Natural Law and Human Nature“, i Robert P. George (ed.), *Natural Law Theory. Contemporary Essays*, Oxford: Oxford University Press.
- George, Robert P. (1993). *Making Men Moral*, Oxford: Oxford University Press.
- Gray, John (1986). *Liberalisms. Essays in Political Philosophy*, London: Routledge.
- Gray, John (1989). *Liberalism*, Buckingham: Open University Press.
- Grisez, Germain, Joseph Boyle og John Finnis (1987). „Practical Principles, Moral Truth, and Ultimate Ends“, *American Journal of Jurisprudence*, No. 32, pp. 99-151.
- Hurka, Thomas (1993). *Perfectionism*, Oxford: Oxford University Press.
- Kant, Immanuel (1991). *The Moral Law*, London: Routledge.
- Kelly, Paul (1994). „Justifying 'justice': contractarianism, communitarianism and the foundations of contemporary liberalism“, i David Boucher og Paul Kelly (eds.), *The Social contract from Hobbes to Rawls*, London: Routledge.
- Kripke, Saul (1977). „Identity and Necessity“, i Stephen P. Schwartz (ed.), *Naming, Necessity, and Natural Kinds*, Ithaca: Cornell University Press.
- Kripke, Saul (1980). *Naming and Necessity*, Oxford: Blackwell.

- Kymlicka, Will (1989). *Liberalism, Community and Culture*, Oxford: Oxford University Press.
- Larmore, Charles (1987). *Patterns of Moral Complexity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Løgstrup, K.E. (1993). *Solidaritets og kærlighed*, København: Gyldendal.
- MacIntyre, Alasdair (1985). *After Virtue*, London: Duckworth.
- MacIntyre, Alasdair (1988). *Whose Justice? Which Rationality?*, London: Duckworth.
- Mill, John Stuart (1974). *On Liberty*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Moore, Margaret (1993). *Foundations of Liberalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Mulhall, Stephen og Adam Swift (1992). *Liberals and Communitarians*, Oxford: Blackwell.
- Nussbaum, Martha C. (1992). „Human Functioning and Social Justice. In Defense of Aristotelian Essentialism“, *Political Theory*, Vol. 20, pp. 202-246.
- Parfit, Derek (1992). *Reasons and Persons*, Oxford: Oxford University Press.
- Pedersen, Søren Hviid (1995). *Is There a Case for Natural Law Theory?*, upubliceret manuskript, University of Essex.
- Pincoff, Edmund L. (1986). *Quandries and Virtues. Against Reductivism in Ethics*, Lawrence: University Press of Kansas.
- Putnam, Hilary (1981). *Reason, Truth and History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Putnam, Hilary (1990). *Realism With a Human Face*, Harvard: Harvard University Press.
- Rawls, John (1971). *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, John (1993). *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press.
- Raz, Joseph (1986). *The Morality of Freedom*, Oxford: Oxford University Press.
- Rosenblum, Nancy (red.) (1989). *Liberalism and the Moral Life*, London: Harvard University Press.
- Sandel, Michael J. (1982). *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Strauss, Leo (1959). *What is Political Philosophy?* Chicago: The University of Chicago Press.
- Taylor, Charles (1992). *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Weinreb, Lloyd (1987). *Natural Law and Justice*, London: Harvard University Press.
- Williams, Bernard (1985). *Ethics and the Limits of Philosophy*, London: Fontana Press.